

BİBLİYOGRAFYA:

Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 372; a.mlf., *el-Âlim ve'l-müte'allim* (nşr. M. Zâhid Kevserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azamın Beş Eseri içinde), İstanbul 1981, nâşirin mukaddimesi, s. 4; a.mlf., *el-Fıkhü'l-ebşat* (a.e. içinde), s. 44; Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 263-382, ayrıca bk. nâşirin mukaddimesi, s. 4-5, 7; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 256; Bağdâdî, *Uşûlû'd-dîn*, s. 308, 312; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 383; İbn Abdülber, *el-İntikâ*, Kahire 1350, s. 163; İsfereyînî, *et-Tebşîr* (Hûl), s. 183-184; Cüveynî, *el-Kâfiye fi'l-cedel* (nşr. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd), Kahire 1399/1979, s. 27; Pezdevî, *Kenzü'l-vüşûl*, I, 202; Neseî, *Tebşîratü'l-edile* (Salamê), I, 25, 164, 355; a.e. (nşr. Hüseyin Atay), Ankara 1993, I, 39; Nüreddin es-Sâbü'nî, *el-Küfâye*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 432, vr. 86^b, 89^b, 129^a, 177^a; İbn Teymiyye, *Der'ü te'âruzü'l-'aql ve'n-naql* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyâd 1981, VI, 263; Zehabî, *el-'Ulûu li'l-'aliyyi'l-gaffâr*, Medine 1388/1968, s. 101; Cemâleddin el-Konevî, *el-Kalâ'id*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2321, vr. 46^b; Bezzâzî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, Beyrut 1401/1981, II, 108; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 159; a.mlf., *Mevzûâtü'l-ulûm*, s. 723; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1151, 1287-1288; Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-me-râm*, tür.yer., ayrıca bk. M. Zâhid Kevserî'nin takdimi, s. 4-9; a.mlf., *el-Uşûlû'l-müntefe* (nşr. İlyas Çelebi), İstanbul 1995, s. 3-4, 10, 13, 15, 16 vd.; Ebû Şekûr M. el-Keşşî, *et-Temhîd fî beyânî't-tevhîd*, Süleymaniye Ktp., Antalya Tekelioglu, nr. 823/2, vr. 95^a; Ebû Sücâ' en-Nâsirî, *en-Nürü'l-lâmi' ve'l-burhânü's-sâif*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2318, vr. 46^b-47^a, 73^b, 95^a-96^a; Zebîdî, *İthâfû's-sâde*, II, 13-14; A. J. Wensinck, *The Muslim Creed*, Cambridge 1932, s. 102-124, 264, ayrıca bk. tür.yer.; Brockelmann, *GAL*, I, 177; *Suppl.*, I, 285-286; *İzâhu'l-mek-nûn*, I, 261; Sezgin, *GAS*, I, 414; M. Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, Kahire 1366/1947, s. 167-168; L. Gardet — M. M. Anawati, *Introduction à la théologie musulmane*, Paris 1970, s. 139-143; Hacı, *el-Fikrû's-sâmî*, I, 338-339; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikrî'l-felsefî fi'l-İslâm*, Kahire 1977, I, 334; Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî), II, 198; III, 321; W. M. Watt, *İslâm Düşünce Arasında Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 164-166, 171, 175, 332-335, 354, 357, 392-393; a.mlf., "Akâide", *Eİ²* (İng.), I, 332, 335; M. Zâhid Kevserî, *Te'nîbü'l-Haîf*, Beyrut 1401/1981, s. 108; Adil Bebek, *İslâm Akaidinde Ebû Hanîfe ve el-Fıkhü'l-ebşat* (yüksek lisans tezi, 1984), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; H. Laoust, *Comment définir le Sunnisme et le Chiisme*, Suisse 1985, s. 17; Şibli en-Nu'mani, *İmam Abu Hanîfah Life and Work*, India 1988, s. 94-95; Metin Yurdagör, *Bibliyografik Bir Kelâm Tarihi Denemesi*, İstanbul 1989, s. 38-41; J. Van Ess, "Kritisches zum Fıqh Akbar", *REI*, LIV (1986), s. 327-338; a.mlf., "Abu'l-Layt Samarqandî", *Elr.*, I, 333; Arif Aytekin, "Fıkh-ı Ekber Risaleleri", *İlim ve Sanat*, sy. 16, İstanbul 1987, s. 88-91; Halim Sâbit Şibay, "Ebû Hanîfe", *İA*, IV, 26; Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *DİA*, X, 134.

ŞERAFETTİN GÖLCÜK — ADİL BEBEK

FİKHÜ'L-HADİS

(فقه الحديث)

Hadislerin anlaşılmasını
ve onlardan hüküm çıkarılmasını
konu edinen ilim dalı.

Fıkıh kelimesi lugatta "sözün mânâ ve maksadını kavramak", hadis de "söz" anlamına gelir. Buna göre "fıkhü'l-hadîs", "herhangi bir sözden onu söyleyenin ne demek istediğini anlamak ve kavramak" demektir. Nitekim bu iki kelime Kur'an-ı Kerim'de bu anlamda kullanılmıştır (bk. en-Nisâ 4/78). Hadis kelimesi terim anlamıyla (Hz. Peygamber'in sözleri) ele alındığında fıkhü'l-hadîs "genel olarak hadisleri ve hadislerden hareketle Hz. Peygamber'in gayesini kavramak" mânasına gelir. Bu anlamıyla, ilk dönemlerde kullanılan "ilmü dirâyeti'l-hadîs", Taşköprizâde'nin hadis ilimleri arasında zikrettiği "ilmü te'vîli akvâli'n-nebi" (*Miftâhu's-sa'ade*, II, 378) ve Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin kullandığı "ilmü esrârî'l-hadîs" (*Hüccetüllâhî'l-bâliğa*, I, 463) tabirleriyle aynı veya yakın mânaya gelmektedir.

Hadis ilimleri arasında zikredilmekle beraber fıkıh ilminin de bir bölümünü teşkil eden fıkhü'l-hadîs hem geniş hem dar anlamda ele alınmalıdır. Geniş anlamda fıkhü'l-hadîs tabiri, Hz. Peygamber'in Mina'da Mescid-i Hayf'ta yaptığı bir konuşmada geçmektedir. Resûl-i Ekrem burada, kendi sözlerini duyup ezberledikten sonra onları başkalarına aynen aktaranların yüzlerini Cenâb-ı Hakk'ın ağartmasını diledikten sonra şöyle demiştir: "Fıkıh bilgisini nakleden nice kimseler vardır ki anlama kabiliyetine sahip (fakih) değildir. Nice kimseler de vardır ki sahip oldukları bilgiyi kendilerinden daha fakih olana ulaştırırlar." (Ebû Dâvûd, "İlim", 10; Tirmizî, "İlim", 7). Hz. Peygamber, henüz bir terim olmayan fıkıh kelimesini birçok hadiste "anlamak ve kavramak" mânasında kullanmıştır. Fıkhü'l-hadîs tabiri de hadislerin henüz tedvin edildiği dönemde yine bu anlamda kullanılmaktaydı. Zira bu dönemde hadis rivayetine büyük önem verildiği için dirâyetü'l-hadîse (fıkhü'l-hadîs) teşvik eden ifadelerle muhaddislerin rivayet ettikleri hadisler üzerinde düşünmeleri istenmiştir. Hasan-ı Basrî'nin, anlama kabiliyeti bulunmayan kimseye çok hadis rivayet etmenin faydasız olacağını söylemesi (Râmhürmüzî, s. 558), Kûfe kadısı İbn Şübrûme'nin, gördüğü her mu-

haddise rivayeti azaltıp naklettiklerini düşünmeyi öğütlemesi (İbn Abdülber, II, 124), Ali b. Medîni'nin hadislerin anlaşılmasını ilmin yarısı sayması (Râmhürmüzî, s. 320), İmam Mâlik'in, hadis ilmini çok seven yeğenlerine bu ilimden faydalanabilmeleri için az rivayet edip naklettiklerini anlamaya çalışmalarını söylemesi (Hatîb el-Bağdâdî, *Muhtaşaru naşihati ehlî'l-hadîs*, s. 118) fıkhü'l-hadîsin bu geniş anlamıyla ilgilidir.

Hadislerden fikhî hüküm çıkarmayı konu edinen bir ilim olarak fıkhü'l-hadîs, fıkıh ilminin bir metodoloji halinde yerleştiği sırada bilhassa ehl-i re'y'e karşı bir tepki şeklinde doğmuştur. Nitekim fıkıh kelimesi ilk dönemlerde re'y kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Ubeydullah b. Abdullah'ın İbn Abbas'ı tanırtırken re'yde ondan daha fakih bir kimse bulunmadığını söylemesi (İbn Sa'd, II, 368), Ebû Seleme'nin, Resûl-i Ekrem'in sünnetini Hz. Âişe'den daha iyi bilen ve re'yde ondan daha fazla fakih olan bir kimseye rastlamadığını belirtmesi (a.e., II, 375) bunu göstermektedir. Hatta fıkıhın re'y ile birlikte ele alındığı bu dönemde zaman zaman hadislerle fıkıh sanki ayrı şeylermiş gibi değerlendirilmiştir. Şa'bî İbn Ömer'i tanırtırken onun hadis bilgisi yönünden iyi olduğunu, fakat fıkıh bilgisi açısından yeterli sayılamayacağını söylemiştir (a.e., II, 373). Fıkıhın oluşumu döneminde, kendilerini ehl-i hadîs kabul eden bazı âlimler re'y ve kıyası tepki göstermişler, "fıkhü'r-re'y"e karşı fıkhü'l-hadîsi savunmuşlardır. Süfyân b. Uyeyne'nin, "Ey hadis ehlî! Fıkhü'l-hadîsi iyice öğrenin ki ehl-i re'y size galip gelmesin" (Hâkim, s. 66); Vekî b. Cerrâh'ın da hadis rivayetiyle uğraşan gençlere, "Fıkhü'l-hadîsi öğrenin, eğer bunu öğrenirsiniz ehl-i re'y size galip gelemez" (Hatîb el-Bağdâdî, *Muhtaşaru naşihati ehlî'l-hadîs*, s. 122) demeleri, fıkhü'l-hadîsi fıkhü'r-re'yin karşısı olarak kullandıklarını göstermektedir. Kendisine, hadis yazmayı bırakıp fıkıhla uğraşmasını teklif eden Ebû Hanîfe'ye Vekî'nin hadislerin bütün fıkıhı ihtiva ettiğini söylemesi (Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, II, 83), ehl-i hadîsin fıkıhı hadislerden ibaret kabul ettiğini ortaya koymaktadır.

Râmhürmüzî (ö. 360/971), fıkhü'l-hadîs tabirini rivayetle dirâyeti birleştiren ehl-i hadîsten söz ederken kullanmıştır. *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* adlı eserinin ismi de fıkhü'l-hadîsin muhtevasını çağrıştırmaktadır. Hâkim en-Nisâbüri de (ö. 405/1014) *Ma'ri-*

fetü 'ulûmî'l-ḥadîş adlı eserinde hadis ilimlerini elli ikiye kadar çıkarmış ve fikhü'l-hadîse yirminci sırada yer vermiştir. Hadislerin sahih olduğunu tesbit ettikten sonra en önemli hadis ilminin fikhü'l-hadîs olduğunu belirterek ehl-i hadîs arasında bu ilimde yetişen şahsiyetlere ve bunların bazı görüşlerine yer vermiş, fakat bu ilmin esaslarından söz etmemiştir. Ona göre Zührî, Evzâî, Abdullah b. Mübârek, Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, Ali b. Medîni, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî bu ilimde derin bilgisiyle tanınan âlimlerin başında yer alır.

Hâkim'den sonra XIX. yüzyılda Cemâleddin el-Kâsımî'ye kadar hiç kimse fikhü'l-hadîs'i hadis ilimleri arasında zikretmemiştir. Kâsımî, *Ḳavâ'idü't-taḥdîş* adlı derleme eserinde bu ilme oldukça geniş yer vererek kitabının önemli bir kısmını buna ayırmış, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'den uzun bir alıntı yaptıktan sonra "fikhü'l-hadîs" başlığı altında sünnetin delil olması, hadisle amel, hadisleri zâhiri mânalarına göre değerlendirme'nin gereği, lafza muhalif fetvaların haram oluşu, iyi anlaşılmayan hadisler karşısında takınılacak tavır, ehl-i hadîs ve ehl-i re'y arasındaki farklar gibi konuları ele almıştır.

Dar ve teknik anlamda fikhü'l-hadîs, İmam Şâfiî'ye kadar yaygın olarak kullanılmakla birlikte onu bir ilim dalı hüviyetine kavuşturacak müstakil bir metodoloji geliştirilememiştir. Daha önce de hadisler İslâm fikhinin önemli bir delili kabul edilmekle beraber Şâfiî bu delilleri kanun metni (nas) olarak değerlendirmek, dil kurallarına dayanan bir anlama yöntemi geliştirmek suretiyle müstakil bir zemine oturtmuştur. Aslında gerek Hz. Peygamber'in üslûbu gerekse hadislerin mâna ile rivayet edilmesi, hadis metinlerinin kanun metni gibi değerlendirilmesine imkân vermemekle beraber Şâfiî geliştirdiği bu teorisi dolayısıyla hadis metinlerine bu gözle bakmış ve usûl-i fikhin delâlet yollarını onlara uygulamıştır. Bundan dolayı kendisinden sonra gelen hadisçiler re'y fikhine karşı İmam Şâfiî'nin bu metoduna başvurmuşlar, hatta Tirmizî gibi bazı muhaddisler onu ehl-i hadîsten saymışlardır. Nitekim ehl-i hadîsin imamı olarak kabul edilen Ahmed b. Hanbel, İmam Şâfiî olmasaydı kendilerinin fikhü'l-hadîsi öğrenemeyeceklerini söyleyerek bu hususta ehl-i hadîsin ona borçlu oldu-

ğunu ifade etmiştir. İmam Şâfiî'ye "nâsirü'l-hadîs" lakabının verilmesi de kendisine duyulan şükranın bir ifadesi sayılmalıdır. Şâfiî'den sonra hadisçiler onun koyduğu ilkeler doğrultusunda fikhü'l-hadîsi sürdürmek için yoğun bir çaba göstermişlerse de metodolojik zihniyete sahip olmadıklarından kısmen Zâhiriliğe kaymışlardır. III. (IX.) yüzyıldan sonra fikhü'l-hadîse olan ilgi azalarak devam etmiş ve bu ilim bazı değişikliklere uğrayıp Zâhirî ve Hanbelî mezheplerinin içinde yerini almıştır.

Tasnif dönemi hadisçileri, gerek geniş gerekse dar anlamda hadislerin anlaşılıp değerlendirilmesi konusunda kendilerini yoğun bir tartışma ortamında buldukları için eserlerini yazarken rivayet ettikleri hadislerin fikhini da yansıtmaya çalışmışlardır. Buhârî, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın kullandıkları bab başlıkları (terâcim) birer fikhü'l-hadîs ürünüdür. Sünen türü kitaplar ehl-i hadîsin fikh kitapları durumunda olduklarından fikhü'l-hadîse kaynaklık ederler. Bununla beraber tasnif dönemi muhaddislerinin bu konuda başarılı oldukları söylenemez. Hatîb el-Bağdâdî'nin bu boşluğu doldurmak ve hadisçilere yeni bir soluk aldirmek maksadıyla *el-Faḳîh ve'l-mütefaḳḳih*'i kaleme aldığı hatıra gelmektedir. Tasnif döneminden sonra fikhü'l-hadîs türündeki eserler mezhep fikhine bağlı olarak yazılmıştır. Tahâvî'nin *Şerḥu Me'âni'l-âşâr*'ı Hanefî, Beyhâkî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sı Şâfiî mezhebi doğrultusunda kaleme alınmıştır. İbn Hibbân'ın *et-Teḳâsîm ve'l-envâ'* ile Begavî'nin *Şerḥu's-sünne*'si, fikhü'l-hadîs kaynakları arasında müstakil olarak zikredilmeye değer eserlerdir.

IV. (X.) yüzyıldan itibaren dar ve geniş anlamıyla fikhü'l-hadîs hadis şerhleri içinde yer almaya başladı. Hadis literatürüne ilk şârih olarak geçen Hattâbî iki ekolü birleştirmeye çalıştı. Kendi çağında ilim ehlinin "ehlü'l-hadîs ve'l-eser, ehlü'l-fikh ve'n-nazar" diye iki gruba ayrıldığını söyleyen Hattâbî birincilerin bütün gayretlerini rivayetlere teksif ettiklerini, hadislerin metinlerine gerekli itinağı göstermediklerini ve anlamları üzerinde düşünmediklerini belirtmekte, ikinci grubun ise hadisle yeteri kadar ilgilenmeyişi bir yana hadisin sahihini uydurmasından ayıracak bilgiye dahi sahip olmadığını ifade etmektedir. Kendisi, kaleme aldığı eserlerle yüklediği önemli görevi belirtirken hadislerin anlamı hakkında yazdıklarını gören faki-

hin hadise, muhaddisin de fıkha yönelmesini, böylece rivayetle dirâyetin bir arada ilim ehlinin faydasına sunulmasını arzu ettiğini söylemektedir. Ona göre İslâmî ilimler bir binaya, hadis ve sünnet bu binanın temeline, fıkıh da bu temel üstünde yükselen gövdeye benzer. Temele dayanmayan bina çökmeye, üzerinde bina olmayan temel de harabe haline gelmeye mahkûmdur. IV. yüzyıldan itibaren hadis literatürüne fikhü'l-hadîsle ilgili iki ayrı telif türü girmiştir. Bunlardan biri, sahih hadis kaynaklarından derlenen ahkâm hadislerini tahlil eden eserler, diğeri de "el-fetâva'l-hadîsiyye" türü kitaplardır. Ahkâm hadislerini ihtiva eden eserler sünen türündeki kitapların daraltılmış şeklidir. İbnü'l-Cârüd ile Kâsım b. Asbağ'ın *el-Müntekâ* adlı eserleri, İbnü'l-Harrât'ın *el-Aḥkâmü's-şer'iyye*'si, Takıyyüddin İbn Dakîku'l-İd'in *Şerḥu 'Umdetü'l-aḥkâm*'ı, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Bulûğu'l-merâm*'ı, Şevkânî'nin *Neylû'l-evṫâr*'ı bu sahada ilk aklı gelen eserlerdir. "el-Fetâva'l-hadîsiyye" türündeki eserlere gelince, bunlar ilkini Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin kaleme aldığı hadislere dayanan fetva kitaplarıdır. Daha sonra İbn Hacer el-Askalânî, Muhammed b. Abdurrahman es-Seḥâvî, Süyûtî ve İbn Hacer el-Heytemî de bu alanda eserler vermişlerdir.

VIII. (XIV.) yüzyıldan sonra kendisini herhangi bir mezhebe bağlı görmeyen âlimler, XII. (XVIII.) yüzyıldan sonra da kendilerine Selefi adını verenler fikhü'l-hadîse sahip çıkmışlardır. Fikhü'l-hadîsin, uzun tarihî seyri içinde ne dar ne de geniş anlamda müstakil bir ilim dalı hüviyeti kazandığı söylenemez. Zira bilgi kaynaklarını tesbitte hadis ilminden, anlama yönteminde ise fıkıh ilminin lafzî bahislerinden faydalanan bu ilim dalı kendine has bir yöntem geliştirememiştir. Ancak önceleri ehl-i re'ye, daha sonra fıkıhçılara karşı ehl-i hadîsin müstakil bir yöntem olarak savunduğu fikhü'l-hadîsin temel esaslarını şu şekilde sıralamak mümkündür: a) Nas olarak Kur'an ile Sünnet arasında bir fark yoktur. Hatta fikhü'l-hadîsin öncülerinden Evzâî, sünnetin kitaba olduğundan çok kitabın sünnete ihtiyacı bulunduğunu söylemekte (İbn Abdülber, II, 191), hocası Yahyâ b. Ebû Kesîr'in sünnetin Kur'an'ı belirleyici olduğuna dair görüşünü nakletmektedir. Diğer bir ifadeyle Kur'an'ın muhtemel mânalara delâleti esnasında sonuca götürecektir delil sünnettir. Esasen sünnet ve hadis sadece bir delil de-

ğil hükmün kendisidir. b) Fıkhü'l-hadîsi bir metodoloji olarak kabul edenlere göre sünnet ve hadis aynı şeydir. Sünnet ve hadisin çerçevesi oldukça geniş olup Hz. Peygamber'den gelen bütün söz, fiil ve takrirlerle birlikte onun ahlâkını, yaratılış özelliklerini, bi'setten önce söyledikleri ve yaptıkları da dahil olmak üzere bütün şîretini ihtiva eder. c) Zaruret hali dışında re'y ve kıyastan kaçınılmalı, onun yerine hadislerle sahâbe ve tâbiîne ait sözleri kapsayan "eser" bilgi kaynağı olarak kabul edilmelidir. Nitekim fıkhü'l-hadîs âlimlerinden Şa'bî, ehl-i re'yin eserleri bırakıp kıyasa başvurdukları zaman helâk olduklarını söylemiş, İbn Sîrîn eserlere bağlı kaldıkça doğru yolda yürüdüklerini belirtmiş, Süfyân b. Uyeyne de dinin eserlerden ibaret olduğunu ifade etmiştir. d) Hadisleri delil olarak alırken temel ölçü isnadının sağlamlığıdır. Onu ayrıca Kur'an'a arzetmek veya akla uygunluğunu araştırmak yersizdir. e) Delil olarak re'y ve kıyastan kaçınmak gerektiği gibi anlamada da te'vile kaçmamak esastır.

Hadis şârihleri, müstakil bir anlama yöntemi geliştirmeyip daha çok usul-i fikhin delâlet yollarından faydalanmak suretiyle hadisleri açıklamaya çalışmakla beraber geniş anlamda fıkhü'l-hadîs onların şerhlerinde işlenmiştir. Gazzâlî'nin

nin bir hadisin anlamının sorulması üzerine yazdığı *Qānūnū't-te'vīl* adlı risâlesi, akıl-nakil ilişkisi açısından fıkhü'l-hadîse yönelik bir çalışma olarak önem taşır. Bu konuda kaleme alınan en önemli eser Şah Velîyyullah ed-Dihlevî'nin *Hüccetullâhî'l-bâliğa*'sıdır. Bu eserde hadislerden istinbat ve Hz. Peygamber'den gelen bilginin esrarı konularında geniş anlamda fıkhü'l-hadîsle ilgili esaslar belirlenmiştir. Çağdaş âlimlerden Yûsuf el-Kardâvî'nin *Keyfe nete'amel ma'a's-sünneti'n-nebeviyye* (Mansûre 1990, 1992; trc. Bünyamin Erul, *Sünneti Anlamada Yöntem*, Kayseri 1991, 1993) ve Muhammed el-Gazzâlî'nin *es-Sünnetü'n-nebeviyyetü beyne ehli'l-fıkh ve ehli'l-hadîş* (Kahire 1984; trc. Ali Özek, *Fakihlere ve Muhaddislerle Göre Nebvî Sünnet*, İstanbul 1992) adlı eserlerini bu yolda atılmış yeni birer adım olarak değerlendirmek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "fkh" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 41, 42-43; *Müsned*, I, 381; Dârimî, "Muḳaddime", 29, 49; Buhârî, "İ'tişâm", 2, "Enbiyâ", 8, 14; Müslim, "İmâre", 175, "Münâfikîn", 40; İbn Mâce, "Muḳaddime", 18; Ebû Dâvûd, "İlim", 10; Tirmizî, "İlim", 7, "Menâkıb", 19; Şâfiî, *er-Risâle*, s. 16, 66, ayrıca bk. nâşirin mukaddimesi, s. 6; İbn Sa'd, *et-Ṭabaḳât*, II, 368, 373, 375; Râmhürmüzî, *el-Muḳaddisü'l-fâşıl* (nşr. M. Accâc el-Hatîb), Beyrut 1391/1971, s. 238-266, 312-329, 558; Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*,

Beyrut 1411/1991, I, 3, 4, 5; Hâkim, *Ma'rife-tü 'ulūmî'l-hadîş*, s. 63-85; İbn Abdülber, *Câmi'u beyâni'l-'ilm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye), II, 120-124, 191-193; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, Haydarâbâd 1357 — Medine, ts. (Mektebetü'l-İlmîyye), s. 14; a.mlf., *el-Fakih ve'l-mütefakkih* (nşr. İsmâil el-Ensârî), Beyrut 1400/1980, II, 83; a.mlf., *Muhtaşaru naşihati ehli'l-hadîş* (nşr. Nasr Ebû Atâyâ, *Mecmû'atü'r-resâ'il* içinde), Riyad 1415/1994, s. 118-125; Bedreddin b. Cemâa, *Muhtaşar fî Münâsebâtı terâcimi'l-Buhârî li-ehâdîşî'l-ebvâb* (nşr. M. İshak M. İbrâhim), Bombay 1404/1984, s. 27; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvâḳḳ'în* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Beyrut, ts. (Dârü'l-Cil), I, 219; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 378; *Keşfü'z-zunûn*, I, 635; Şah Velîyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhî'l-bâliğa* (nşr. M. Şerîf Sükker), Beyrut 1413/1992, I, 463; Cemâleddin el-Kâsımî, *Ḳavâ'idü't-tahdîş* (nşr. M. Behcet el-Baytâr), Dimaşk 1353/1935, s. 255-377; M. Accâc el-Hatîb, *es-Sünne ḳable't-tedvîn*, Kahire 1383/1963, s. 21-22; Kettânî, *er-Risâletü'l-müsteṭrafe*, s. 172-181, 192; Abdülmecîd Mahmûd, *el-İtticâhâtü'l-fikhiyye inde aşhâbi'l-hadîş*, Kahire 1399/1979, s. 5; Nûreddin İtr, *Menhecü'n-naḳd fî 'ulūmî'l-hadîş*, Dimaşk 1401/1981, s. 26-28; Saîd Ramazan el-Bütî, *es-Selefiyye*, Dimaşk 1408/1988, tür.yer.; Ahmet Demirci, *İbn Hazm ve Zâhirlîlik*, Kayseri 1994, s. 96; İbrahim Kâfi Dönmez, "İslâm Hukukunda Müctehidin Nass'lar Karşısındaki Durumu ile Modern Hukuklarda Hâkimin Kanun Karşısındaki Durumu Arasında Bir Mukayese", *MûlîfD*, sy. 4 (1986), s. 33; Hanifi Özcan, "Mâtürîdî'nin Bilgi Teorisinde Fıkh Terimi", *DÜİFD*, sy. 4 (1987), s. 143-150.

MEHMET GÖRMEZ